

Bohdan A. Kuliński
Warszawa
ORCID 0000-0002-1054-7566

Nazwy typów, części konstrukcyjnych oraz wyposażenia jednostek pływających w XVI-wiecznych drukowanych słownikach z polskim komponentem językowym

Names of Types, Construction Parts and Equipment of Vessels in the 16th-Century Printed Dictionaries with the Polish Language Component

The article analyzes the Polish language nomenclature of types, construction parts and equipment of vessels recorded in the 16th-century printed dictionaries with the Polish component. In addition, the text reviews the current state of research and discusses the sources in view of the terminology in question. The excerpted source material has been listed in three tables.

Keywords: nautology, lexicography, early modernity, Latin, Polish

Słowa kluczowe: nautologia, leksykografia, wczesna nowożytność, język łaciński, język polski

Studia nad kształtowaniem i ewolucją przedmiotowej terminologii w języku polskim są peryferyjnym obszarem badawczym językoznawstwa i nautologii¹. Specyfika tematu powoduje jednak, że w badaniach poświęconych dziejom żegluga autorzy stawiani są przed koniecznością zmierzenia się z zagadnieniem nazw typów jednostek pływających i ich części konstrukcyjnych². Dotychczas dawne słowniki z komponentem polskim były

- 1 A. Kleczkowski, *Polski maszt i polski okręt*, „Język Polski” t. 2, 1914, s. 129–136; W.A. Drapella, *Żegluga – nawigacja – nautyka. Ze studiów nad kształtowaniem się pojęć morskich. Cz. 1: wiek XVI–XVIII*, Gdańsk 1955; W.A. Drapella, *Ster. Ze studiów nad kształtowaniem się pojęć morskich – wiek XV–XX*, Gdańsk 1955; Z. Brocki, *Wyrazy okręt i statek we frazeologii niektórych pisarzy staropolskich*, „Materiały z Zakresu Historii Techniki, Gospodarki i Terminologii Morskiej” (dodatek do „Biuletynu Instytutu Morskiego”) t. 12, 1956, s. 283–294, oraz pozostałe prace tego badacza; E. Łuczynski, *Staropolskie słownictwo związane z żeglugą XV i XVI wiek*, Gdańsk 1986; K. Gerlach, *Studia nad rozwojem okrętów i terminologii na styku średniowiecza i nowożytności*, Oświęcim 2015.
- 2 Do wybranych prac z ostatnich lat należą (w porządku chronologicznym, tam dalsza literatura): K. Chojnacka, *Handel na Warcie i Odrze w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 2007, s. 123–131; W. Ossowski, *Przemiany w szkodnictwie rzeczonym w Polsce. Studium archeologiczne*, Gdańsk 2010; A.W. Reszka, *Wiślane statki*

traktowane jako źródła uzupełniające³. Pierwszym badaczem, który starał się odwrócić ten trend, był Władysław A. Drapella. Z uwagi na ówczesny stan wiedzy na temat słowników i posiadane możliwości zarysował jedynie to zagadnienie⁴. Dopiero umieszczenie w repozytoriach cyfrowych odwzorowań większości XVI-wiecznych słowników z polskim komponentem językowym, postęp prac nad *Słownikiem polszczyzny XVI wieku*, jego digitalizacja oraz rozpoczęcie publikacji elektronicznego korpusu tekstów polszczyzny XVI w. umożliwiły powrót do badań nad tą tematyką z nadzieją na wyczerpanie tematu.

Podstawę źródłową artykułu stanowi zdefiniowany w tytule zakres słownictwa, ekscerpowany z zachowanych i dostępnych⁵ drukowanych słowników, wydanych w XVI w., które jednocześnie zawierają polski komponent językowy⁶. Celowo pominąłem analizę ważnych dla badań nad polską leksykografią pierwszych rękopiśmiennych słowników łacińsko-polskich (np. *Wokabularz Trydencki*) oraz polskojęzycznych glos do popularnych europejskich słowników. W wąskim zakresie zawierają one omawiany w niniejszej pracy materiał, lecz są to prace, które powstały przede wszystkim na użytek osób je piszących lub związanego z nimi hermetycznego kręgu odbiorców. Kierując się ograniczonym zasięgiem oddziaływania, zrezygnowałem także z rękopiśmiennych prac bernardyna Bartłomieja z Bydgoszczy (1532, 1544). Górną chronologiczną granicę pracy wyznaczają moje zainteresowania badawcze oraz niemożliwa do omówienia w jednym artykule ilość późniejszych wznowień i nowych słowników. Zebrany materiał ująłem w tabelę, stosując zapis zgodny z *Instrukcją redakcyjną „Słownika polszczyzny XVI wieku”*⁷, przy czym odstąpiłem od przytaczania wyjściowych haseł słownikowych w ich pełnym brzmieniu, na rzecz podania poszczególnych nazw. W tekście artykułu dokonałem modernizacji zapisu omawianych terminów.

Najstarszym drukowanym łacińsko-polskim słownikiem jest praca autorstwa pochodzącego z Niderlandów Johanna Murréliusa⁸. Została ona wydana w 1528 r. w krakowskiej

i techniki nawigacyjne od XVI do XX wieku, Gdańsk 2012, s. 59–163; B.A. Kuliński, *Okręty wojenne XVI wieku*, [w:] idem, *Okręt Jego Królewskiej Mości Zygmunta II Augusta*, Warszawa 2012, s. 11–101; R. Domżał, *Statki i ich załogi na dolnej Wiśle w XIII–XV wieku*, Gdańsk 2014, s. 29–54; J. Litwin, *Gdańsk – średniowieczne centrum okrętownictwa i handlu morskiego nad Bałtykiem*, [w:] *Miedziowiec. Wrak średniowiecznego statku i jego ładunek*, red. W. Ossowski, Gdańsk 2014, s. 15–55; *Zeszyty sztuknicze*, t. 1, red. J. Kałuża, Kraków 2020.

3 W najobszerniejszej pracy poświęconej XVI-wiecznej terminologii nautycznej autor dokonał segregacji słowników. *Lexicon Mączyńskiego* został uznany za główne źródło, natomiast pozostałe słowniki jako źródła pomocnicze. E. Łuczyński, *Staropolskie słownictwo*, s. 256–262.

4 W.A. Drapella, *Dykcjonariusz łacińsko-polski Mączyńskiego*, „Biuletyn Nautologiczny” r. 1, 1958, nr 1–2, s. 18–29; nr 3, s. 18–26; nr 5, s. 18–22; idem, *Polskie słowniki, encyklopedie i bibliografie nautyczne. Kilka informacji i refleksji*, Gdańsk 1972.

5 J.S. Pannonius, *Dictionarius Latine, Germanice, Polonice et Ungarice*, Kraków 1531 – jedyny znany egzemplarz uważany jest za zaginiony; J.S. Henrichman, *Grammaticae institutiones Jacobi Henrichmanni Sindefingenſis*, Kraków 1537 – jedyny znany egzemplarz, znajdujący się przed II wojną światową w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku, został najprawdopodobniej bezpowrotnie utracony (1939–1941), za: W. Graczyk, J.M. Marszałka, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, Kraków 2010.

6 Publikacje Szymona z Łowicza: Szymon z Łowicza, *De herbarum virtutibus*, Kraków 1532; idem, *Aemilius Mancer de herbarum virtutibus*, Kraków 1537; idem, *Wokabularz rozmaitych y potrzebnych sentencyi, polskim y niemieckim młodzieńcom na pożytek teraz zebrani*, Królewiec 1558 (i późniejsze wydania); idem, *Rozmowa z Turczynem o wierze krześcijańskiej i o tajności trójcy świętej*, Kraków 1548 (w przedostatniej części słowniczek osmańskoturecko-polski) – choć wymienione druki zostały zaopatrzone w polski komponent językowy, to nie zawierają terminologii będącej przedmiotem niniejszej pracy.

7 *Instrukcja redakcyjna „Słownika polszczyzny XVI wieku”*, oprac. K. Wilczewska, Toruń 1976.

8 J. Murrélius, *Dictionarius Ioannis Murrélii*, Kraków 1528.

oficynie Hieronima Wietora. Murmellius był autorem popularnego i wielokrotnie wznawianego czterorozdziałowego podręcznika do nauki łaciny (*Pappa puerorum*, Kolonia 1513). Autor nie dowiedział się nigdy, że słownik, będący pierwszym rozdziałem jego pracy, stał się podstawą krakowskiego druku (zm. 1517 r.). Słownik opracowany został w układzie tematycznym, z hasłami kolejno w językach łacińskim, niemieckim i polskim. Choć w tytule występuje jedynie nazwisko Murmelliusa, to za pracą stoi kilku autorów. Polski komponent opracował Hieronim Spiczyński z Wielunia, a niemiecki prawdopodobnie sam Wietor⁹.

Także w 1528 r., w krakowskiej oficynie Macieja Szarffenberga wydany został słownik Franciszka Mymera¹⁰. Pochodzący ze Lwówka Śląskiego Mymer studiował w Krakowie, w którym do początku lat czterdziestych XVI w. zamieszkał na dłużej. Opracowując swój słownik, korzystał z *Dictionarius trium linguarum: Latine, Teutonice et Bohemiae* (Wiedeń 1513) i słownika Murmelliusa, z których wypisał hasła i w większości samodzielnie je opracował, w językach łacińskim, niemieckim oraz polskim. Zestawił je alfabetycznie w ramach tematycznych rozdziałów, których trójjęzyczny spis umieścił na końcu pracy¹¹. W słowniku, oprócz ujętych przeze mnie w tabelach, znajdują się jeszcze trzy hasła z zakresu przedmiotowej tematyki, które nie zostały przetłumaczone: *puppis* (rufa), *ampluster* (wiosło, wiosło sterowe, ster), *bartha* (barka).

W 1532 r., w krakowskiej oficynie Floriana Unglera, został wydrukowany *Słowarz*¹². Przez długi czas znany był badaczom jedynie z opracowania i fragmentarycznych wypisów Hieronima Łopacińskiego. Powodem takiego stanu rzeczy było zaginięcie jedynego znanego egzemplarza. Potwierdzenie istnienia drugiego nastąpiło dopiero w 2014 r. wraz z odnalezieniem przez Marka Jakubczyka w Bibliotece Akademii Umiejętności w Budapeszcie 10 kart, w tym zawierającej kolofon z datą wydania. Trzeci egzemplarz słownika, również zdefektowany, znajduje się w Bibliotece Naukowej w Ołomuńcu. *Słowarz* jest adaptacją słownika *Utilissimus vocabularies [...]* (Rzym 1510), do którego dodano polskie tłumaczenie i zmodyfikowano układ rozdziałów. Hasła wszystkich edycji zostały pogrupowane w tematycznych rozdziałach, wewnątrz których nie zachowano układu alfabetycznego¹³.

W 1531 r. na zlecenie Unglera Jan Cervus z Tucholi podjął się korekty anonimowego tekstu poświęconego prawu miejskiemu i opracowania do niego autorskiego słownika

- 9 Z. Cygal-Krupa, *Szesnastowieczne edycje „Dictionarii Ioannis Murmellii variarum rerum...”*. Cz. 1: *Uwagi ogólne, ortografia, fonetyka, cechy dialektyczne*, Kraków 1979; H. Skoczylas-Stawska, *Hieronim z Wielunia i jego wkład do kultury polskiej doby Odrodzenia*, [w:] *Siedem wieków Wielunia. Studia i materiały*, red. R. Rosin, Warszawa 1978, s. 49–60; H. Kowalska, T. Ulewicz, *Spiczyński Hieronim*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 41, red. H. Markiewicz, Warszawa – Kraków 2002, s. 89–91; E. Kędelska, *Nieznane edycje słowników: Mymera z 1530 r. i Murmeliusza z 1526 r.*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 37, 2001, s. 61–79; B. Walczak, *Słownik Murmeliusza na tle leksykografii polskiej XVI wieku*, „Rocznik Wieluński” t. 1, 2001, s. 7–16.
- 10 F. Mymer, *Dictionarius trium linguarum: Latine, Teutonice et Polonice [...]*, Kraków 1528, 1541.
- 11 H. Barycz, *Mymer Franciszek*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław 1977, s. 357–358; E. Kędelska, *Pierwsze wydanie słownika Mymera i jego stosunek do źródeł*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 18, 1979, s. 81–92; eadem, *Nieznane edycje słowników*, s. 61–79; eadem, *Nowo odkryta edycja dykcyjonarza Franciszka Mymera z pierwszej połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, „Roczniki Biblioteczne” t. 53, 2009, s. 81–102.
- 12 *Dictionarius seu nomenclatura quatuor linguarum [...]*, Kraków 1532, 1566; zwyczajowa nazwa *Słowarz* pochodzi od pierwszych słów z odwrotnej strony karty tytułowej: „Wielmi pozyteczny slowarz”.
- 13 H. Łopaciński, *Najdawniejsze słowniki polskie drukowane*, „Prace Filologiczne” t. 5, 1899, z. 2, s. 393–454, 586–605; E. Kędelska, *Łacińsko-polskie słowniki drukowane pierwszej połowy XVI wieku i ich stosunek do źródeł czeskich*, Wrocław 1986, s. 80; M. Jakubczyk, *O odnalezionym budapesztańskim fragmencie „Słowarza” z 1532 roku*, „Prace filologiczne” t. 65, 2014, s. 161–172; P. Grobelna-Mazurek, *„Słowarz” z 1532 roku ze zbiorów Biblioteki Naukowej w Ołomuńcu*, „Prace filologiczne” t. 73, 2019, s. 91–98.

łacińsko-polskiego (ok. 700 haseł w układzie alfabetycznym)¹⁴. Kilka lat później dokonał gruntownej modyfikacji pracy (ok. 2500 haseł w układzie alfabetycznym, druk w 1540 r.). W opinii badaczy oba druki są jednymi z najobszerniejszych ówczesnie traktatów poświęconych prawu miejskiemu, a dołączone do nich słowniki przewyższały jakością prace Murrnelliusa i Mymera¹⁵.

Słowniki pierwszej połowy XVI w. są typowymi dla czasu ich powstania pomocami dydaktycznymi do nauki języków, wobec czego próżno w nich szukać specjalistycznego słownictwa związanego z żeglugą. Zawierają one przede wszystkim terminy odnoszące się do szeroko pojętej rzeczywistości wodnej oraz pominięte przez mnie hydronimy. Uzupełniają je ogólne hasła określające jednostki pływające (łódź, czółno, prom) oraz wyposażenie (kotwica, żagiel, wiosło). Ten zasób umożliwiał jedynie przekazywanie prostych treści, w dodatku opisywanych tylko z pozycji lądu (brzegu) lub śródlądzia, a nie wody. Taki zestaw haseł jest efektem techniki nauczania języków poprzez tłumaczenie przez uczniów tekstów klasyków i Pisma Świętego. Ponieważ teksty te wypełniały treści związane z żeglugą, to siłą rzeczy tego typu terminologia trafiała najpierw do wypisów trudniejszych wyrazów, a wraz z rozwojem leksykografii do słowników.

Największym XVI-wiecznym autorskim słownikiem łacińsko-polskim jest *Lexicon Jana Mączyńskiego*¹⁶. Za wzór posłużył autorowi wydany w 1535 r. *Dictionary Latino-Germanicum* Piotra Dasypodiusza. Czerpał on także z prac Johanna Friesa (Frisiusa), Konrada Gessnera, Ambrogio Calepino, Roberta Estienne'a i Tomasza Reszla. Mączyński dokonał samodzielnego doboru haseł i ich tłumaczeń, dołączając do nich liczne synonimy, przykłady zastosowania i informacje o charakterze encyklopedycznym. Mimo znacznej popularności słownik z powodów ekonomicznych doczekał się tylko jednego wydania – 1030 dwuszpaltowych stron tekstu było bardzo drogie w druku. Ponadto ze względu na osobę autora – Mączyński był zaangażowanym protestantem – praca trafiła do pierwszego polskiego indeksu ksiąg zakazanych. Słownik został opracowany w porządku alfabetyczno-gniazdowym (alfabetycznym dla wyrazów podstawowych, a gniazdowym dla ich pochodnych). Bazowymi językami słownika są łacina i polski, ale w niektórych hasłach pojawiają się wyjaśnienia w językach niemieckim, greckim i hebrajskim. Występują w nim także liczne regionalizmy, pojęcia potoczne oraz wyrażenia dosadne czy wręcz wulgarne¹⁷.

Nagły przyrost nazw typów, części i wyposażenia jednostek pływających w polskiej leksykografii XVI w. miał miejsce dopiero w słowniku Mączyńskiego. W odróżnieniu od wcześniejszych słowników autor wzbogacił funkcję translatorską o informacje encyklopedyczne. *Lexicon* ma charakter erudycyjny, w wielu wypadkach zawiera hasła zupełnie nieprzydatne

14 J. Cervus, *Farrago civilium actionum ad formam Juris Maydeburgensis* [...], Kraków 1531; idem, *Farraginis actionum iuris civilis et provincialis* [...], Kraków 1540.

15 H. Barycz, *Cervus Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 235–236; *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*, wyd. M. Karplukówna, Wrocław 1973.

16 J. Mączyński, *Lexicon Latino Polonicum* [...], Królewiec 1564.

17 H. Barycz, *Mączyński Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław 1975, s. 336–339; idem, *Malecki Hieronim*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław 1974, s. 296; W.A. Drapella, *Dykcjonariusz łacińsko-polski; Wyrazy polskie w słowniku polsko-łacińskim Jana Mączyńskiego. Cz. 1: A–O. Cz. 2: P–Z*, oprac. W. Kuraszkiewicz, Wrocław 1962–1963 (*Biblioteka Pisarzy Polskich, Seria B, nr 12*); W. Kuraszkiewicz, *Polski język literacki: studia nad historią i kulturą*, Warszawa 1986, s. 754–769; E. Kędelska, *Studia nad łacińsko-polską leksykografią drugiej połowy XVI wieku*, Warszawa 1995, s. 29–83; P. Guzowski, *Pierwszy polski indeks ksiąg zakazanych*, „Studia Podlaskie” t. 12, 2002, s. 173–202; P. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2009, s. 129–130.

polskiemu czytelnikowi, np. nazwy roślin, których przeciętny użytkownik słownika nigdy nie zobaczył. Mógł na nie natrafić jedynie podczas lektury klasyków, Biblii lub coraz popularniejszych relacji z podróży. To samo spostrzeżenie odnosi się do materiału związanego z żegluga. Jest on nadspodziewanie obfity, ale ówczesnemu użytkownikowi przydatny był tylko jako wsparcie w lekturze klasyków lub w celach erudycyjnych. Mączyński sięgnął po leksykę mającą swoje korzenie w starożytności (Grecja, Bizancjum, Rzym). Pewna część z nich w XVI w. była jeszcze wykorzystywana w basenie Morza Śródziemnego, jednak w realiach Rzeczypospolitej, o ile kiedykolwiek je stosowano, były już wówczas anachronizmami. W mojej ocenie Mączyński, przynajmniej w odniesieniu do haseł nautologicznych, podołał roli encyklopedysty-edukatora – pomimo relatywnie uboższego zasobu polskiego słownictwa specjalistycznego jakim dysponował, jego wyjaśnienia są wciąż zrozumiałe.

W 1579 r. wydrukowany został, powstały na użytek szkoły św. Elżbiety we Wrocławiu, słownik Andreasa Calagiusa¹⁸. W poprzedzającej pracę elegii znajduje się informacja o roli niezidentyfikowanego księdza Wawrzyńca jako autora polskiego komponentu. Hasła w słowniku mają porządek alfabetyczny, a każde z nich wydrukowano w układzie: niemieckie słowo, polskie i łacińskie tłumaczenie (z bogatym zestawem synonimów). Korzystanie ze słownika ułatwia alfabetyczny spis haseł polskich¹⁹.

W 1502 r. zostało opublikowane pierwsze wydanie łacińsko-włoskiego słownika włoskiego humanisty i językoznawcy Calepina²⁰. Hasła zostały ułożone w porządku alfabetycznym. Słownik uzyskał niebywałą, jak na ówczesne czasy, popularność. Był wielokrotnie przedrukowywany oraz kilkakrotnie opracowywany i rozszerzany. Po raz ostatni wydano go pod koniec XVIII w. W szczytowym momencie rozwoju ukazywał się z hasłami w 11 językach, co ma niebagatelne znaczenie dla rozwoju europejskiej filologii i leksykografii. W swojej bibliografii Karol Estreicher podał, że język polski pojawił się po raz pierwszy w wydaniu z 1574 r. Sam nie był jednak pewny tej informacji – w nocie poświęconej słownikowi zaznaczył bowiem, że to wydanie znał tylko z karty katalogowej. Ponadto zauważył, że kolejne wydania do 1586 r. były jeszcze pozbawione języka polskiego. Według noty z wydania z 1684 r. autorem komponentu polskiego był Petrus Mączyński, co stworzyło domniemanie, że chodziło o Jana Mączyńskiego. Analizy porównawcze wykluczyły jednak tę hipotezę²¹. Potwierdza to także porównanie haseł odnoszących się do nazw typów, części i wyposażenia jednostek pływających. Obie wersje przekładu haseł są wyraźnie inne. Ponadto polski zestaw w słowniku Calepina jest uboższy. Aż 42 hasła łacińskie, przeważnie o antycznym rodowodzie, nie zostały przetłumaczone (także na inne języki) pomimo tego, że zostały wydrukowane. Za to znalazły się one przetłumaczone u Mączyńskiego. Nie jest to jednak dowód na to, że zaczerpnął on cały materiał od Calepina. Sześć haseł (*embelon*, *nausibulum*, *oriola/horiola*, *papyraceae naues*, *scaphula*, *schedia*) Mączyński pozyskał z innego źródła. Nie wykorzystał zresztą także z Calepina siedmiu innych ha-

18 A. Calagius, *Synonyma latina vocum phrasiumq[ue] orationis* [...], Wrocław 1579.

19 W. Ogrodziński, *Calagius Andrzej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 189–190.

20 A. Calepino, *Dictionarium undecim linguarum* [...], Bazylea 1574; idem, *Dictionarium, ubi latinis dictionibus* [...], Lyon 1586; idem, *Dictionarium decem linguarum* [...], Lyon 1588; idem, *Dictionarium undecim linguarum* [...], Bazylea 1590.

21 K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. 14, Kraków 1896, s. 16–18; W. Kuraszkiewicz, *Polski język literacki*, s. 739; B. Walczak, *Słownik Mureliusza*, s. 10.

seł (*ancyromachus, catastroma, deciremis, margo, navalis, navigium, vectoria*). O ile nie może być już wątpliwości, że Jan Mączyński i autor polskiego komponentu w słowniku Calepina nie są jedną osobą, to nie można wykluczyć, że ten drugi korzystał z pracy Mączyńskiego. Mógł weryfikować hasła w *Lexiconie*, ale ich z całą pewnością nie przejął. Co ważne, tłumacz Calepina nie miał wpływu na dobór haseł oraz ich korektę po składzie (np. „czienkiewzłeliakiei”) – komponent łaciński był już gotowy i potrzebne było tylko jego polskie tłumaczenie. Uważam, że hasła w komponencie do Calepina zostały opracowywane w języku polskim na nowo. W porównaniu do *Lexiconu* zawierają dokładniejsze i równocześnie uproszczone wyjaśnienia. U Mączyńskiego tłumaczenia haseł odnoszących się do nazw jednostek pływających zamykają się w określeniach: łódź, czółno, okręt, nasad oraz w ich zdrobnieniach. W polskim komponencie do Calepina oprócz nich pojawiają się niespotykane dotychczas w słownikach nazwy pojazdów śródlądowych: komięga, dubas, szkuta. Pozwala to sądzić, że autor tłumaczenia miał w jakimś stopniu styczność ze śródlądową żeglugą spławową lub pochodził z rejonu, gdzie była ona upowszechniona, np. Gdańsk, Pomorze lub miasta nad środkową lub dolną Wisłą.

W 1591 r., na potrzeby toruńskiego gimnazjum Piotr Artomius opracował polski komponent językowy do *Nomenclatura in usum scholae Gorlicensis* [...] (Zgorzelec 1578) Jana Bybera i Marcina Myliusza²². Artomius pochodził z Grodziska Wielkopolskiego i nazywał się Krzesichleb, ale pod wpływem humanistycznej mody zmienił nazwisko. Artomius był luterańskim kaznodzieją i pisarzem religijnym. Za jego najważniejsze dzieło uważany jest *Kancjonał* (Toruń 1578). Opracowany przez niego *Nomenclator* ma układ tematyczny, z hasłami kolejno w językach łacińskim, niemieckim i polskim²³.

Ostatnim w XVI w. drukowanym słownikiem z polskim komponentem językowym jest praca Nicolausa Volckmara, osiadłego w Gdańsku spolonizowanego Niemca²⁴. Miał on nieocenione zasługi dla ówczesnej pomorskiej polszczyzny – był autorem wielokrotnie wznawianych podręczników gramatyki języka polskiego oraz rozmówek. Przy opracowaniu słownika Volckmar korzystał z prac swoich uznanych poprzedników: Dasypodiusa, Cervusa, Mączyńskiego, Calagiusa i Artomiusa. Słownik powstał z myślą o gdańskiej młodzieży uczącej się języka polskiego. Chyba właśnie ze względu na dydaktyczny charakter bywa szerzej niedoceniany, choć pod względem jakości pośród XVI-wiecznych słowników z językiem polskim, moim zdaniem, ustępuje jedynie *Lexiconowi* Mączyńskiego. Słownik zawiera obszernie informacje dotyczące wymowy, odmiany i etymologii ujętych w nim haseł. Na pracę składają się trzy części: łacińsko-niemiecko-polska, polsko-łacińska (pierwsze takie opracowanie w dziejach leksykografii) i niemiecko-łacińska²⁵.

Lexicon Mączyńskiego i polski komponent do słownika Calepina były jedynymi tak obszernymi polskojęzycznymi pracami leksykograficznymi w XVI w. Prace Calagiusa, Artomiusa i Volckmara były ukierunkowane na wspomaganie nauki języków. Motywacje ich opracowania nie stały jednak w sprzeczności z jakością. Calagius, Artomius i Volckmar,

22 P. Artomius, *Nomenclator, selectissimas rerum appellationes tribus linguis* [...], Toruń 1591.

23 M. SiPAYłówna, *Artomius Piotr*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 168–169; E. Kędełska, *Nomenclator Piotra Artomiusa z 1591 r.*, „*Slavia Occidentalis*” t. 48/49, 1992, s. 93–106; eadem, *Studia nad łacińsko-polską*, s. 119–132.

24 N. Volckmar, *Dictionarium trilingue tripartium ad discendum linguam* [...], Gdańsk 1596.

25 E. Kędełska, *Studia nad łacińsko-polską*, s. 14, 85–93; eadem, *Osobliwości leksykalne w słowniku Mikołaja Volckmara z 1596 r.*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” t. 30, 1992, s. 49–58.

ograniczając się na ogół do praktycznych pojęć, współcześni swoje prace. Zawarty w nich zasób przedmiotowej terminologii jest pokaźny, choć nie tak obszerny jak u Mączyńskiego czy Calepina. Za jego pomocą można było jednak znacznie dokładniej niż jeszcze na początku wieku opisać choćby budowę i wyposażenie jednostki pływającej (dno, zęza, wiosła). Szczegółowość tej terminologii pozwalała także na opisywanie rzeczywistości wodnej nie tylko z perspektywy łądu (brzegu), lecz także z pozycji osoby związanej z żegluga (szkutnik, żeglarz, pracownik portu itp.) lub pasażera zainteresowanego szczegółami podróży, co w stosunku do zasobu leksykalnego z początku wieku świadczy o znacznym progresie w rozwoju języka polskiego.

Nazwy typów jednostek pływających

Zebrany i przetłumaczony przez leksykografów zasób nazw typów jednostek pływających został pozyskany ze starożytnych tekstów greckich, rzymskich oraz bizantyjskich. Terminy te występowały licznie w dziełach o bardzo szerokiej tematyce. Można je odnaleźć więc w tekstach Ajschylosa, Herodota, Tukidydesa, Ksenofonta, Apolloniosa z Rodos, Polibiusza, Arystofanesa, Hircjusza, Liwiusza, Cyserona, Pliniusza czy Plutarcha²⁶. Ponieważ zasób ten nie był jakkolwiek aktualizowany, to w przedmiotowych słownikach znajdujemy z jednej strony odbicie śródziemnomorskiego antycznego świata żeglugi, a z drugiej próbę jego przełożenia na realia XVI-wiecznej Rzeczypospolitej. Było to zadanie dość trudne, ponieważ w północnej Europie rozwój budownictwa okrętowego przebiegał inaczej niż w krajach południa. Na Morzu Śródziemnym dominowały galery – szybkie, zwrotne jednostki wiosłowe lub wiosłowo-żaglowe, które wykorzystywano przede wszystkim do działań wojennych i transportu luksusowych towarów. Żaglowce służyły do transportu towarów masowych, wojska oraz jego zaopatrzenia. Z tego powodu w słownikach znalazło się najwięcej nazw typów galer. Na północy Europy jednostki wiosłowo-żaglowe naturalnie nie były niczym wyjątkowym (np. flota szwedzka, duńska, rosyjska), lecz ich popularność w stosunku do Morza Śródziemnego była znikoma, a na morzach dominowały jednostki żaglowe²⁷.

Każdą z ekscerpowanych nazw typów omówiłem w Tabeli 1. Poniżej rozwijam problematykę nazewnictwa typów galer, które w tabelach zbiorczo określiłem x-wiosłowcami lub x-rzędowcami. Ich głównymi wspólnymi cechami były: smukły kadłub, nieduże zanurzenie i napęd wiosłowy lub wiosłowo-żaglowy. Galery różniły się od siebie przeznaczeniem i związanymi z tym długością kadłuba i liczbą wiosel. Każdą galerę można więc było nazwać, uwzględniając jedną z tych cech. W żadnym z badanych przeze mnie słowników nie występuje jednak nazewnictwo odnoszące się do przeznaczenia

26 A.K. Wood, *Okrety starożytnego świata 3000–500 p.n.e.*, tłum. B. Józwiak, Oświęcim 2019; N. Fields, *Grecki okręt wojenny 500–322 przed Chr.*, tłum. B. Józwiak, Oświęcim 2017; R. D'Amato, *Okrety republikańskiego Rzymu 509–27 przed Chr.*, tłum. M.N. Faszczka, Oświęcim 2015; idem, *Okrety cesarskiego Rzymu 27 przed Chr.–197 po Chr.*, tłum. M.N. Faszczka, Oświęcim 2016; idem, *Okrety cesarskiego Rzymu 193–565*, tłum. B. Józwiak, Oświęcim 2018; A. Konstam, *Okrety bizantyjski vs. okręt arabski od VII do XI wieku*, tłum. B. Józwiak, Oświęcim 2017; T. Łoposzko, *Starożytne bitwy morskie*, Gdańsk 1992.

27 R. Anderson, R.C. Anderson, *A Short History of the Sailing Ship*, Mineola 2003; *The Evolution of the Sailing Ship 1250–1580. Keynote Studies from the Mariner's Mirror*, red. B. Greenhill, London 1995.

galer, a w XVI w. było ono już w pełni wykształcone (np. *lanterna* – galera flagowa, admirałska; *capitana* – galera dowódcy eskadry). W słownikach Mączyńskiego, Calepina, Artomiusa i Volckmara występuje jedynie nazewnictwo typów odnoszące się do ich rozmiarów. Część nazw wynika wprost z liczby wiosł na danej jednostce: *hexeres/hexeris* (6), *hepteres/heptreis* (7), *deciremis/decemscalmus* (10), *undeciremis* (11). W przypadku *hepteres/heptreis* jest jednak mowa o 7 wiosłach na jednej burcie, czyli łącznie o 14 (niezależnie od łącznej liczby wiosł każda galera miała jednakową liczbę wiosł na każdej z burt). W pozostałych przypadkach brak dodatkowych informacji wskazuje na sumaryczną liczbę wiosł. Każdy z tych typów zaliczał się do najmniejszych rodzajów galer. Nazwy większych wywodziły się od liczby rzędów wiosł: *biremis* (2), *trieris/triremis* (3), *quadriremis* (4), *quinqueremis* (5), *penteremis* (5). Jednak nazwa nie zawsze pokrywała się z rzeczywistą liczbą rzędów (pokładów wioślarskich). Konstrukcyjne biremy i triery są właściwie jedynymi typami, co do których nie ma większych wątpliwości jak byli rozmieszczeni wioślarze. W jednej sekcji znajdowało się dwóch/trzech wioślarzy, którzy siedzieli na dwóch/trzech wysokościach, każdy z nich obsługiwał jedno wiosło. W przypadku późniejszych trójrzędowców nie zawsze jest pewność na ilu poziomach byli rozmieszczeni wioślarze (na trzech, a być może na dwóch w układzie 1+2). Podobnie było w przypadku *quinqueremis*. Nieomal pewnym jest jednak, że te nie posiadały pięciu pokładów wioślarskich. Wszystko wskazuje na to, że nazwa typu wskazywała nie liczbę rzędów (poziomów ław), lecz liczbę wiosł w jednej sekcji. Nie można wykluczyć też tego, że część wiosł była obsługiwana przez kilku wioślarzy. Powyższe przypadki dotyczą skomplikowanych systemów, w których w jednej sekcji było kilka wiosł (system *alla sensile*). W największych typach galer stosowano system *alla scaloccio*, w którym jedną sekcję stanowiło jedno wiosło, które obsługiwało kilku lub nawet kilkunastu wioślarzy (*penteremis*). Bez dodatkowych informacji źródłowych (łączna liczba wioślarzy, przeznaczenie danej galery) ostateczne określenie jakiej jednostki dotyczy dana nazwa podtypu galery jest jednak niemożliwe²⁸.

Zestawienie polskojęzycznych nazw określających jednostki pływające oraz ich typy, które znalazły się w XVI-wiecznych słownikach z polskim komponentem językowym zamyka się w osiemnastu hasłach (z wyłączeniem zdrobnień i różnic w zapisie) (Tabela 2). Pod względem ilościowym na pierwszym planie znalazły się terminy używane do ogólnego określenia jednostek pływających (łódź, czółno, korab, nawa, okręt). W XVI w. były one odpowiednikami współczesnych nam statku i łodzi. Stosowanie tych terminów nie było w żaden sposób sprecyzowane ani tym bardziej skodyfikowane, wobec czego były używane w różnych sytuacjach dość swobodnie. Z tego powodu np. u Mączyńskiego znalazły się takie przypadki jak nazwanie dużej galery łodzią (*penteremis*). Próby przyporządkowania tych terminów w kategoriach przeznaczenia, szczegółów konstrukcyjnych czy rodzaju napędu danej jednostki są ze względu na stopień ich ogólności niemożliwe.

28 R.C. Anderson, *Oared Fighting Ships. From Classical Times to the Coming of Steam*, Watford 1976; F.C. Lane, *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance*, Baltimore 1934; F.C. Lane, *Le navi di Venezia fra i secoli XIII e XVI*, Torino 1983; M. Böhm, *Rola flot obcych w procesie ostatecznego rozkładu sił morskich Cesarstwa Bizantyjskiego (1118–1204)*, Oświęcim 2016, s. 43; A. Konstam, *Renesansowe galery wojenne 1470–1590*, tłum. P. Litwinienko, Oświęcim 2016.

Tabela 1. Nazwy jednostek pływających i ich polskie tłumaczenia w XVI-wiecznych drukowanych słownikach z polskim komponentem językowym.

Nazwa w głównym języku słownika	Autor słownika	Murnelius	Mylmer	Słownik	Cervus	Mączyński	Calagius	Calearino	Artomius	Voickmar
	Rok wydania	1528	1528, 1541	1532, 1566	1540, 1542, 1558	1564	1579	1586, 1588, 1590	1591	1596
	Znaczenie	Tłumaczenie								
<i>Atracium</i> (Mącz.)	egipska nieduża jednostka zbudowana z akacji (lat. <i>acacia</i>)					Lódz kłóm żaglu				
<i>Aphracta</i> (Calep.)	<i>aphractae</i> (gr. <i>aphractus</i> lub <i>aphractus</i> etruskie <i>aphrakta</i>) – ogólne określenie wyposażonych w taran mniejszych, pomocniczych jednostek wioslowych lub wiosłowo-żaglowych, pozabawionych pokładówek – pomostów zakrywających wiosłarzy							Lodz.		
<i>Ancyromachus</i> (Calep.)	(<i>ancyromagus</i> , <i>ancyromachus</i> , <i>anchiromachus</i>) pomocnicza łódz wiosłowa							Dubas		
<i>Biremis</i> (Mącz., Calep., Voick.)	x-rzędowiec lub x-wiosłowiec – jednostka wiosłowa lub wiosłowo-żaglowa							Okręt o dwurzędziech poezni.		Łódz / okręt / niaład / o dwu rzędziech wiosł / Galera. [w hasie <i>remus</i> – B.A.K.]
<i>Catalcopium</i> (Mącz., Calep.)	gr. <i>katakopoi</i> – określenie dla wiosłowych lub wiosłowo-żaglowych jednostek wykorzystywanych do celów zwiadowczych							łodka, czołnek		
<i>Celox</i> (Mącz., Calep., Voick.)	szybka (<i>celox</i> – „szybki”, „koń wysięgowy”) wiosłowa jednostka (do 20 wiosłarzy), wykorzystywana do celów komunikacyjnych (rozказы, nieduże posiłki)							Łodka poieczna.		Czołn
<i>Corbita</i> (Mącz.)	handlowy statek żaglowy (Imperium Rzymskie)									
<i>Cymba</i> (Mącz., Calep., Artom., Voick.)	(także <i>cumba</i>) wiosłowo-żaglowa łódz o szerokim zastosowaniu (transport towarów i ludzi, połów ryb)									Łódka
<i>Cymbula</i> (Mącz., Calep.)	(także <i>cumba</i>) wiosłowo-żaglowa łódz o szerokim zastosowaniu (transport towarów i ludzi, połów ryb)									
<i>Cyrcerdiś</i> (Mącz.)	nierozpozany typ większej jednostki (<i>naus</i> / <i>Alfiana</i>)									
<i>Decemcalmus</i> (Mącz., Calep.)	x-rzędowiec lub x-wiosłowiec – jednostka wiosłowa lub wiosłowo-żaglowa									
<i>Decremis</i> (Calep.)	x-rzędowiec lub x-wiosłowiec – jednostka wiosłowa lub wiosłowo-żaglowa									
<i>Dicrorum</i> (Mącz.)	jednostka wiosłowa lub wiosłowo-żaglowa z dwoma rzędami wiosel z każdej burty (<i>dikrotos</i>)									
<i>Emphracta</i> (Mącz.)	zob. <i>naus cathractæ</i>									

<i>Epibates</i> (Mącz.)	okręt wojenny lub transportujący wojsko (gr. <i>epibatai</i> – określenie żołnierzy stanowiących część stałej załogi)						Lodzi albo prómy na których ludzie y tam y łam przez rzekę przewożą. Lódź albo okręt wojenny/ Z których walczą po morzu.						
<i>Epitropia</i> (Mącz.)	nieduża łódź wiosłowa lub wiosłowo-żaglowa holowana za większymi jednostkami, wykorzystywana w celach zwiadowczych						Lódka miała przzi okreciach. na której ile pułczyją ku łpogowaniu.						
<i>Hepteres</i> (Mącz.), <i>Hepteres</i> (Calep.)	x-rzędowiec lub x-wiosłowiec – jednostka wiosłowa lub wiosłowo-żaglowa						Lódz o siedmi wiosłach.						
<i>Hexeres</i> (Mącz.), Calep.)	x-rzędowiec lub x-wiosłowiec – jednostka wiosłowa lub wiosłowo-żaglowa						Lodzia o sześciu wiosłach.						
<i>Hippago</i> (Mącz.), <i>Hypagum</i> (Calep.)	(hippagus), prom, pierwotnie nieduża jednostka do transportu (także koni)						Lódz która bywa konimi ciągniąna.						
<i>Lembus</i> (Mącz.), Calep.)	gr. <i>lambos</i> , lat. <i>lambus</i> – lekka jednostka wiosłowa z odkrytym pokładem wiosłarskim, o 1–2 rzędach wiosel, budowana do celów pirackich na wybrzeżu Dalmatyńskim przez plemię Liburnów						Mála łodká Czóln.						
<i>Liburnum</i> / <i>liburna</i> (Mącz.)	<i>liburna</i> (lm. <i>liburnae</i>) – nieduża, szybka, bezpokładowa jednostka wiosłowo-żaglowa, o 1–2 rzędach wiosel wyprowadzonych bezpośrednio z kadłuba i prostokątnym żaglu, wyposażona w umieszczony na linii wodnej taran; typ i nazwa powstały w wyniku usunięcia z <i>lambusa</i> parapeetu wiosłarskiego (zob. <i>lambus</i>)						Nálad/ albo łódz bárzo przęta.						
<i>Lintar</i> (Mącz.), Calep.), <i>Voick.</i>)	łódź jednopienna						Koryto/ Tez czóln/ Mono-xyloni/ Czohn z jednego drzewá wyciolány.						Koryto / czohn
<i>Monopteron</i> / <i>Monoxylon</i> (Mącz.)	łódź jednopienna						Lódka albo czóln z jednego drzewá wyciolány.						
<i>Myoparo</i> (Mącz., Calep.)	(lm. <i>myoparones</i>), paro, rodzaj mniejszej jednostki wiosłowej lub wiosłowo-żaglowej, o jednym rzędzie wiosel na burcie, wykorzystywanej pierwotnie przez iliryskich piratów, a później w rzymskich flotach						Niewáká łódz ná której zbývája/ krádná.						
<i>Naufibulum</i> / <i>Neufibulum</i> / <i>naufibuli</i> (Mącz.)	łódź jednopienna						Wydrozone drzewo/ ná xtalit czohnu wczinione.						
<i>Nauricula</i> (Mym28, Mym41, Mącz., Calep., Artom., Voick.)	łódka (ogólnie)						Lódka						
<i>Nautilium</i> (Calep., Voick.)	jednostka pływająca (ogólnie)												
<i>Naugiolum</i> (Mącz., Calep.)	jednostka pływająca (ogólnie)												

Nauis (Mym28, S1032, Mym41, Mącz., S1066, Calep., Artom., Volk.), Schiff (Calag.)	jednostka pływająca (ogólnie)	Lodzy [hasło Staro – B.A.K.]	Lodzia; Lodzia	Lodzia; Lodzia	Lódź	Lodzia/ & Lodz. [pojęcia bliskoznaczne z hasła: nauigium, ratis, Proia, puppis, carina, falelus, biremis, triremis, arbor, pinus – B.A.K.]	Lódź	Okręt / Nawa / Szkuta / Lodz	Lódź / okręt / łzuta / nawa
	- <i>Nauis acturia</i> (Mącz.) – <i>actuariae</i> (Artom.) – <i>actuariae</i> lub <i>actuarialae</i> – wiosłowe lub wiosłowo-żaglowe jednostki pomocnicze, o 10–30 wiosłach na burcie i wyposażone w taran				Lódź tylko s wiosły króm żagla.			Pretki okręt	
	- <i>Catharactae naues</i> (Mącz.) – <i>kataphractos</i> / <i>cataphractos</i> ; <i>constratus</i> – ogólne określenie większych jednostek wiosłowych lub wiosłowo-żaglowych, posiadających pokład zakrywający wiosłarzy lub/i osłony przed pociskami				Lodzie z mięższych dełczek zbite. <i>Monoxylum</i> .				
	- <i>Caudicate naues</i> (Mącz.) – łodzie jednopienne lub z podwyższonymi burtami z klepek, posadowionymi na bazie pnia drzewa (<i>caudex</i>) - <i>Codiciliaris naues</i> (Mącz., Calep.) – jak wyżej				<i>Vide caudex</i> [patrz wyżej – B.A.K.]		Komiegi		
	- <i>Naues longe</i> (Mącz.) – ogólne określenie jednostek wiosłowych lub wiosłowo-żaglowych				Galle				
	- <i>oneraria</i> (Mącz.) – (lm. <i>onerariae</i>) żaglowe statki handlowe w trakcie działań wojennych wykorzystywane do transportu wojska i zaopatrzenia				Należona łódź kupieckwy rozmaitemi				
	- <i>Nauis piratica</i> (Artom.) – ogólne określenie jednostek wykorzystywanych przez piratów							Okręt s którego zbaia	
	- <i>Nauis plicatoria</i> (Mącz.) – ogólne określenie statków rybackich				Czóln; Rybitwia łódź				
	- <i>Papyracae naues</i> (Mącz.) – jednostki niłowe, zbudowane z papiirusu				Lódzi; więżem Aegyptiskim oprawione.				
	- <i>Prædatoria nauis</i> (Mącz.) – ogólne określenie jednostek wykorzystywanych przez piratów				Zboycowska łódź.				
	- <i>Prætoria nauis</i> / <i>nauarchis</i> / <i>nauarchidis</i> (Mącz.) – ogólne określenie dla okrętów flagowych				Hetmańska łódź				
	- <i>Rofrætae naues</i> (Mącz.) – ogólne określenie jednostek (okrętów wojennych) wiosłowo-żaglowych wyposażonych w taran (rostrum) lub ostrogę do łamania wiosel przeciwnika				Nolâte łodzie/ to yeft na przedney łronie łzpliczły koniec młayce.				
	- <i>Nauigia speculatoria</i> (Mącz.) – <i>naues speculatoriae</i> – ogólne określenie dla jednostek wykonujących zadania rozpoznawcze nieduża żaglowa jednostka transportowa				Lodzy łzpiegowne.				
<i>Oria</i> / <i>oriae</i> / <i>oria</i> / <i>horiae</i> (Mącz.)					Czóln				
<i>Oriola</i> / <i>horiola</i> (Mącz.)	nieduża żaglowa jednostka transportowa				Czołnek				

<i>Penteremis</i> (Mącz.)	x-rzędowiec lub x-wiosłowiec – jednostka wiosłowa lub wiosłowo-zagłowa						Lódz pięć wiosł przy każdym łtolicu mająca.		
<i>Phaëlus</i> (Mym28, Mym41, Mącz., Calep.)	egipska jednostka wiosłowa lub wiosłowo-zagłowa o wielu zas-tosowaniach						Długa łodzi/ nawa albo náfad.	Dubás	
<i>Pontones</i> (Murm., Calep.), <i>ponto, pótonis</i> (Mącz., Artom., Volck.)	prom	Promy					Lódz w której łe przes rzeke przewożą.	Prum, przewoz	Lódz wiktorey sie przewożą / prum
<i>Prolunia</i> (Mącz.)	rodzaj niedużej wiosłowej lub wiosłowo-zagłowej łodzi roboczej o różnym zastosowaniu (także zwiadowczy)						Miała łódka/ albo Barka łzplegowna.		
<i>Quadremis</i> (Mącz., Calep., Volck.)	x-rzędowiec lub x-wiosłowiec – jednostka wiosłowa lub wiosłowo-zagłowa						Łodzia o czterech rzedach wiosł narzązona.	Skata łodz, wkt- rzedoma łobia.	o czterech (patrz hasła <i>remus</i> i <i>biremis</i>)
<i>Quinqueremis</i> (Mącz.)	x-rzędowiec lub x-wiosłowiec – jednostka wiosłowa lub wiosłowo-zagłowa						Gália albo náfad o pięci rzedów wiosł narzązona.		
<i>Ratis / rates</i> (Mącz., Calep., Artom., Volck.)	tratwa						Miało łodzy.	Komiega, flus	Traffá / łodz
<i>Remulcus</i> (Mącz.); <i>Remulco</i> (Calep.)	wiosłowa łódz robocza, szalupa						Má łódka którą zwykli zeglarze przy wielkiej łodzy miewać.	Wieczá łodz do malei przwlizawizi polezdzalącz wlvodze. Dłupaškiem polesozalącz łodz cziaagne.	
<i>Scapha</i> (Mącz., Calep., Artom., Volck.)	(lm. <i>scaphae</i>) łódz holowana za większą jednostką						Czołn/ mála łódka.	Bączik	Czołn/ łódka.
<i>Scaphula</i> (Mącz.)	(lm. <i>scaphae</i>) łódz holowana za większą jednostką						Łódeczka/ czołneczek.		
<i>Schedia</i> (Mącz.)	tratwa						Piet. Łódz.		
<i>Thalamegos</i> (Mącz.)	barka-katamaran nilowy, zbudowany na polecenie Ptolemeusza IV						Ołobilwy xtalt łodzi od Ptolomeula philopatrá vcziniony.		
<i>Trabicus / trabica</i> (Mącz.)	tratwa						Łódz z wielkich barków vczyniona.		
<i>Trieris</i> (Mącz.)	x-rzędowiec lub x-wiosłowiec – jednostka wiosłowa lub wiosłowo-zagłowa						Latine Trierem dicitur Galea. Okręt o troych rzedzłech wiosł ná vedney ławie narzadzonych.		
<i>Triremis</i> (Mącz., Calep., Artom., Volck.)							Galea/ Okręt o tzech rzedzłech wiosł narzadzony.	Okręt otrzech rzedzłech poteznikow.	Galerá o tzech (patrz hasła <i>remus</i> i <i>biremis</i>)
<i>Undecremis / vndeiremis</i> (Mącz., Calep.)							Náfad/ okręt/ albo Gaila o yedenascie rzedów wiosł ná vedney ławie narzadzona.		
<i>Victoria</i> (Calep.)	nieduza robocza łódz wiosłowa lub wiosłowa [przez analogię do innych hasel przetłumaczonych jako Dubás, Dubás]							Dubás	

Tabela 2. Polskie nazwy typów jednostek pływających w XVI-wiecznych drukowanych słownikach z polskim komponentem językowym.

Nazwa w j. polskim	Autor słownika	Murmellius	Mylmer	Słowarz	Cer-vus	Mączyński	Calagius	Calepino	Arto-mius	Volckmar
	Rok wydania	1528	1528, 1541	1532, 1566	1540, 1542, 1558	1564	1579	1586, 1588, 1590	1591	1596
	Znaczenie	Odwolanie do łacińskiego hasła w słowniku								
Barka	nieduży (większy niż łódź, mniejszy niż główne jednostki) typ pojazdu wodnego (najczęściej rzeczny) o przeznaczeniu sportowym lub pomocniczym					<i>prolunia</i>				
Bączik (bączek)	(czółenko, bączek) niewielka (jednoosobowa) łódź wiosłowa, towarzysząca większej jednostce w celach pomocniczych (np. komunikacja z lądem)							<i>scapha</i>		
Buiałek	łódź jednoosobowa – wydrążona z pnia drzewa							<i>myoparo</i>		
Czołn, czółn, czółnek, czółneczek	łódź, łódka, łódeczka		<i>phalelus</i>			<i>celox, cymba, cymbula, lembus, linter, monoptoton, nauibulum, nauigiolum, nauis, oria, oriola, scapha, scaphula</i>		<i>catalopium, cymba, cymbula, lembus</i>	<i>cymba, scapha</i>	<i>celox, linter, scapha</i>
Dubas, dubās (dubas), dłupasek (dłubasek, dłubasek)	średnich rozmiarów, płaskodenny rzeczny statek transportowy o napędzie wiosłowo-żaglowym									
Filus (flis)	tratwa – płaska (bezkadłubowa), drewniana lub trzciniowa konstrukcja do poruszania się po wodzie; w tym przypadku nazwa nawiązuje do flisu – spławu tratw									
Galea, galerá, galla	wojenna lub handlowa jednostka wiosłowa lub wiosłowo-żaglowa								<i>triremis</i>	<i>biremis</i>
Komiega	(komiega) płaskodenny transportowy statek rzeczny, poruszany wiosłami; po dotarciu do celu rozbiierany, a pozyskane drewno odsprzedawano									<i>nauis, ratis</i>
Korab	ogólne określenie jednostki pływającej (okręt, statek, łódź)					<i>nauis, quinqueremis, triremis, undecremis</i>				
						<i>corbita</i>				

Lódz, lódz, lódz, lódzia, lódzia, lódzia, lódz [niepewne – B.A.K.], lodka, lódeczka, lódeczka, lódziczka, lódziczka, lódká, lódká	lódz, lódká, lódeczka	nauis	naucula, nauis	nauis	nauis	acacium, aphracta, biremis, catafocpium, corbita, cymba, cyrcerus, decemicalmus, dlorotum, emphracta, epibades, epibates, epifocpia, heptaris, hexeres, hippo, lembus, liburnum, monoploton, myoparo, naucula, nauis, nidulari [niepewne – B.A.K.], oneraria, perteremis, phalelus, pontones, prolumia, quadritremis, ratis, remulcus, scapha, scaphula, schedia, thalamegos, trabcicus	catfalcopium, celox, decemicalmus, deciremis, emphracta, heptaris, hexeres, nauicula, nauigium, nauigium, nauis, quadritremis, remulco	biremis, cymba, naucula, nauigium, nauis, pontones, ratis, scapha
Náfiad					biremis, liburnum, phalelus, quinqueremis, undeciremis		biremis	
Nawa	ogólne określenie większej jednostki pływającej (okręt, statek)				phalelus		nauis	
Okręt	ogólne określenie większej jednostki pływającej (wspólześnie wojennej)				biremis, corbita, epibates, epifocpia, trieris, triremis, undeciremis	biremis, triremis, undeciremis	biremis, nauis	
Płét	(także płyta) tratwa – płaska (bezkadłubowa), drewniana lub trzciniowa konstrukcja do poruszania się po wodzie				schedia			
Prom, prum	prom	pontones			epibades	hippago, pontones	pontones	
Przewoz	prom					hippago, pontones		
Szkuta, łzkuta	największy z typów transportowych statków rzecznych, poruszany za pomocą żagla i wiosel (napęd pomocniczy)						nauis	
Tráfiá, Traiffá (tratwa)	tratwa – płaska (bezkadłubowa), drewniana lub trzciniowa konstrukcja do poruszania się po wodzie						ratis	

Nazwy części i wyposażenia

W przypadku nazw części oraz wyposażenia jednostek pływających nie ma problemów z właściwym rozpoznaniem znaczenia poszczególnych haseł. Pierwotny zasób nazw również został pozyskany z dawnych tekstów greckich, bizantyjskich i rzymskich (Tabela 3). W odróżnieniu od nazw typów odnosił się on do niezmiennie wykorzystywanych części i wyposażenia jednostek pływających. Stało się tak, ponieważ w ogólnym zarysie, poza wprowadzeniem artylerii, galery nie uległy większym przekształceniom od starożytności aż do ostatecznego wyparcia z flot w XIX w. Ponadto zasób jest na tyle uniwersalny, że za jego pomocą można było opisać budowę każdego typu jednostki pływającej z podziałem na: części konstrukcyjne kadłuba (dziób, rufa), omasztowanie (maszt, reja), olinowanie, ożaglowanie oraz pozostałe wyposażenie (kotwica, ster, wiosło). Najczęściej występującymi hasłami są kotwica i żagiel (w ośmiu z dziewięciu słowników) oraz wiosło (w siedmiu).

Źródła zapożyczeń i ich wpływ na kształtowanie się zasobu. Zmiany znaczeniowe

Wbrew liczbie bazowych terminów polskojęzyczny zasób nie zawiera dużo przejęć o korzeniach śródziemnomorskich. Z łaciny do języka polskiego przyswojone zostały barka (*barca*), nawa (*navis*), z włoskiego zaś galera. Za to znaczny wpływ miały języki północnoeuropejskie. Było to efektem udziału południowobałtyckich portów w wymianie handlowej w połączeniu z osiedlaniem się w kilku falach niemieckojęzycznej ludności, powstaniem państwa zakonu krzyżackiego i odłączeniem Pomorza Zachodniego od państwa polskiego. Dzięki temu w portach południowego Bałtyku długo dominował język niemiecki, z którego do języka polskiego przeszły: burta, flis, maszt, szkuta, sztuk, sitak, rudel, sztaba, reja, tratwa, żagiel. Śladem rozległych kontaktów handlowych pozostał niderlandzki kerstak²⁹. Drugim źródłem rozwoju zasobu fachowej terminologii byli oryle (flisacy) i lokalni użytkownicy statków rzecznych i łodzi (rybacy, przewoźnicy), którzy nadawali nazwy w większości samodzielnie wytwarzanym jednostkom i wyposażeniu. Powstałe w ten sposób pojęcia mają często, niknące w czasach przedsięwziętych, słowiańskie korzenie. Stopniowo uległy one rozpropagowaniu wraz z rozkwitem żeglugi spławowej, która szczyt swojej popularności osiągnęła w XVI w. Z tych kręgów weszły do powszechnego użycia takie nazwy jak bujarek, czółno, dubas, komiega, korab, łódź, nasad, okręt, płet, przewóz czy wiosło³⁰. Ponadto wracający po sezonie żegludowym do swoich miejscowości oryle byli pasem transmisyjnym dla rozpowszechniania nazw przejmowanych z języka niemieckiego.

Przedmiotowa terminologia w XVI w. nie ulegała w języku polskim przekształceniom znaczeniowym. Za to dzięki ukazywaniu się w prawie regularnych odstępach kolejnych słowników i ich wznowień zauważalna jest ewolucja jej ortografii, np. lotka, lodka, łodka. Występowanie w słownikach drugiej połowy XVI w. takich pojęć jak szkuta, galera, reja, rudel bez dodatkowych objaśnień pozwala sądzić, że były one już wówczas powszechnie zrozumiałe. Natomiast o rozbudowie zasobu terminów i ich popularyzacji świadczy to, że w najnowszych słownikach dla niemal wszystkich przedmiotowych haseł zamieszczone zostały już wyrażenia synonimiczne.

29 A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1998; W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005; I. Malmor, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2010; E. Łuczyński, *Staropolskie słownictwo*, s. 239–241.

30 J. Litwin, *Polskie szkutnictwo ludowe XX wieku*, Gdańsk 1995, s. 8–12.

Tabela 3. Nazwy części i wyposażenia jednostek pływających i ich polskie tłumaczenia w XVI-wiecznych drukowanych słownikach z polskim komponentem językowym.

Nazwa w głównym języku słownika	Autor słownika	Murmellius	Mymr	Słowarz	Cervus	Mączwiński	Calagius	Calepino	Artomius	Volckmar
Rok wydania	1528	1528, 1541	1532, 1566	1540, 1542, 1558	1564	1579	1586, 1588, 1590	1591	1596	
Znaczenie	Tłumaczenie									
<i>Amplutra / Amplutre / Amplutria (navium ornamenta)</i> (Mącz.)	dziobowe zdobienia jednostek wiosłowych lub wiosłowo-żaglowych					Lodzie ochędzność				
<i>Ancora</i> (Mym28, Mym41), <i>Anchus</i> (S1632, S1666), <i>Anchora</i> (Cer40, Cer42, Cer58, Mącz., Calep., Artom., Volck.), <i>Ancker</i> (Calag.)	kotwica	Kotwica; kotwica	Kotwica; kotwica	Kotwicz; kotwicz; Kotwicz	Kotwica / to ieli / Lodziny hak.	Kotwicz	Kotwicz	Kotwicz / kotwicz		
<i>Anchorarius</i> (Mącz.)	lina/hancuch kotwiczny					Kotwicy powróz.				
<i>Antenna</i> (Mącz., Calep., Volck.), <i>Antennæ</i> (Artom.)	reja					Kil / albo / drewno nąrzeki żaglowego drzewa przwiążane.				
<i>Arbor</i> (Mącz.), <i>etiamest, malusnavis</i>	maszt					Maszt ną którym żagiel wiśi.				
<i>Arma nautarum</i> (Mącz.)	wyposażenie statku / okrętu / łodzi					Lodzi / wiosła / y line rzezy.				
<i>Bolis / bolidis</i> (Mącz., Calep., Volck.)	olowianka, ręczna sonda głębokości					Beł / albo Strzajął też kula niewyjąk, która w wodę ną tnużze pufczają / pierzacz miarę jako głęboko.		Ołow na tnużze zawieszonij ktorim głębokości morskiej dolwaczają.		Ołowianka Szciprowka / która głębokość wody mierzą.
<i>Camelus</i> (Artom., Volck.)	lina kotwiczna (kerstag, kerstak, kersztak, kersztag, nrd. keerstag)								Kerftak	Kerftak
<i>Carbalus</i> (Mącz., Calep., Volck.)	plótno żaglowe, żagiel					Subtilne plótno z którego żagle do łodzi a okrętów czynią.		Plótno czienkie w zieleiaki mater.		Subtilne plótno / z którego żagle czynią.
<i>Carchefia</i> (Mącz.)	(<i>carchesium</i>) top masztu					Dany / albo / lochi ną wierchu mąztu w które powozcy zawozdzą dla wiegania żaglu.				
<i>Carina</i> (Mącz., Calep., Artom., Volck.)	kil					Dno v łodzi. Lodzia.		Dno, albo, [podek łodzi.		Dno łodzi
<i>Catalroma</i> (Calep.)	(katastroma) kryjący wiosłarzy górny/główny pokład, także burta, osłona							Burta		
<i>Chenificus</i> (Mącz., Calep.)	dziobowy lub rufowy ornament w kształcie gęsi, w okolicach, którego trzymano kotwicz					Pirwa część łodzi v której kotwice wieżają.		Gajłatko		
<i>Clausus</i> (Mącz., Volck.), <i>clavus</i> (Artom.)	wiosło sterowe					Wiosło ktorym [prawują] kódz.			Rudel	Wiosło / rudel

<i>Nautea</i> (Mącz.)	nieczystości gromadzące się w żędle																		
<i>Naualis</i> (Calep.)	(<i>navalis</i>) okrętowy, żeglarski																		
<i>Palmula</i> (Mącz., Calep.)	pióro wiosła																		
<i>Pes</i> (Mącz.)	fał, kontrafał																		
<i>Pixidcula nautica, veriforia</i> (Artom.)	żeglarskie pudełko (<i>pixidula</i>), kompas																		
<i>Prora</i> (Mącz., Calep., Artom., Voick.)	dziób, stewa dziobowa, dziobnica, sztaba																		
<i>Prymenilus / prymenilium</i> (Mącz.), <i>prymnesium</i> (Calep.)	lina cumownicza, pachol, poler																		
<i>Puppis</i> (Mącz., Calep., Artom., Voick.)	rufa																		
<i>Remus</i> (Mym28, Slo32, Mym41, Mącz., Slo66, Calep., Artom., Voick.), <i>rudel</i> (Caleg.)	wiosło																		
<i>Roitre</i> (Mącz.), <i>rostrum</i> (Artom.), <i>rostrum naus</i> (Voick.)	taran (<i>rostrum</i>), drewniany i okuty lub całkowicie odlany z metalu, zdobiony, mocowany za pomocą wpustów na dziobie (na linii wody lub/ i pod wodą); dziobnica, stewa dziobowa (sztaba)																		
<i>Rudens / rudentis</i> (Mącz., Calep., Voick.), <i>strick</i> (Caleg.), <i>rudentes</i> (Artom.)	lina, olinowanie																		
<i>Saburra</i> (Mącz., Calep.)	balast																		
<i>Scalmus / calmi</i> (Mącz., Calep., Voick.)	(gr. <i>skalmon</i>) dulka																		
<i>Sentina</i> (Mącz., Calep., Artom., Voick.)	zęza																		

<i>Spartium</i> / <i>partii</i> / <i>partium</i> (Mącz.)	lina, plecionka (<i>Spartium junceum</i> L. – szczytowiec sitowata, powszechna w basenie M. Śródziemnego rowlina, wykorzystywana w plecionkarstwie)								Liny żeglarskie																	
<i>Stega</i> (Mącz., Caley.)	namiot na rufie (jednostki wioslowo-zaglowe), bułka szyperska (stałki trzeczne)								Pokład na łodzi/ jąta nakryta jakoby rydwanem albo namiot.	Buda albo komora na łodzi.																
<i>Supparum</i> (Mącz., Caley.)	górný żagiel (marsel, marszagiel) z oznaczeniami przynależności danej jednostki								Herb albo plachtą zaglowna v łodzi.	Wierzchni żaglik																
<i>Timo</i> (Sto32, Sto66)	(timon) wiosło sterowe, ster						(brak tłumaczenia); Chorony deską																			
<i>Tonifa</i> (Mącz.), <i>tonsae</i> (Caley.)	ster, wiosło sterowe								Wiosło	Rudel																
<i>Tonifila</i> (Volck.)	pachol, poler																									
<i>Tranflira</i> (Mącz., Caley., Volck.), <i>fabulata</i> (Anton.)	ławy wiosłarskie								Ławy albo przęty na których leżą żeglarze wiosły robiąc.	Ławki na których pieźnici fiadają.																
<i>Tropis</i> / <i>tropios</i> (Mącz., Caley.)	dno								Łodźne dno	Dno włodzi.																
<i>Trudes</i> (Mącz., Caley., Volck.)	wiosło pchowne								Zerdź która łożdź bywia przypochana / którą nie zwiadać / tylko o to a ziennie zapiera a tek łożdź prowadzi.	Wizyelskie naczynie do frugenią dobre; [najprawdopodobnie] że przedstunaczone; tłumaczenia na pozostale języki jednoznacznie wskazują na przyrząd do wypychania, dźwignię itp. –B.A.K.]																Zerdź / łalka / która łożdzie popychać.
<i>Uelum</i> (Mym28), <i>uelum</i> (Sto32, Cer40, Mym41, Cer40, Cer42, Cer58, Sto66, Mącz., Caley., Anton., Volck.), <i>segef</i> (Caley.)	żagiel <i>Medicum uelum</i> (Mącz.) – prawdopodobnie <i>medium velum</i> – żagiel podobkszprytowy lub na przednim lub środkowym maszcie								Żagiel/ plachtą którą dla wiaru rolicągają.	Żagiel	Żagiel															Zalona / żagiel / plachta / oppona.

Pomyłki i błędy edytorskie

XVI-wieczne słowniki należy uznać za bardzo solidne pod względem jakości ich opracowania i wydania. W zakresie przedmiotowej terminologii przypadki nieścisłości są jednostkowe. Mączyński przetłumaczył *epibades* jako promy, a nie jako okręt wojenny lub transportujący wojsko (gr. *epibatai*). Kolejne hasło, mające tę samą etymologię (*epibates*), przełożył już prawidłowo jako „Łódź albo okręt wojenny/ Z których walczą po morzu”. Niewiadomą stanowi także hasło *undeciremis*. Zarówno Mączyński, jak i tłumacz Calepina zgodnie wyjaśnili je jako „Náfad/ okręt/ albo Galia o yedennascie rzędów wiosł na yedney ławie narządzona” (Mączyński) i „Okręt wiedzim rzadzie iedenafcie poiazdmaięci” (Calepino). Trudno sobie wyobrazić tak dużą konstrukcję. Moim zdaniem doszło do pomyłki. Calepino zaczerpnął informację o tym typie z *Historii naturalnej* Pliniusza Starszego³¹. Według opisu Pliniusza jednostka miała 130 stóp (ok. 39 m), czyli dość typową długość dla ówczesnych regularnych galer. Uwzględnivszy przestrzeń na efektywny ruch wiosłem, galera była zbyt krótka, by przy jednej ławie znajdowało się miejsce aż na jedenaście wiosł. Najprawdopodobniej była to więc galera o jedenastu wiosłach na jednej burcie.

Pod względem poziomu przygotowania do druku uwagi można mieć jedynie do polskiego komponentu w słowniku Calepina. Najwyraźniej przygotowujący skład zecer nie znał języka polskiego (angielskie i niemieckie tłumaczenia nie zostały złożone tak niedbale), co przełożyło się w druku na: ścienia wyrazów („czołu”), odstępy w niewłaściwych miejscach („poktor ey”), powstanie zlepieńców („czienkiezwfzeliakiei”) oraz złączenia spójnika „w” z wyrazami („wokreczie”). Ta ostatnia uwaga odnosi się również do słownika Volckmara („wokrecie”, „włodzi”), przy czym nie ma pewności czy nie było to ówczesnie dopuszczalne. Prawdopodobnie pomyłką w składzie słownika Mączyńskiego jest również zapis hasła *medicum velum* zamiast *medium velum*.

Dla badaczy dziejów żeglugi XVI-wieczne drukowane słowniki z polskim komponentem językowym stanowią wciąż niedoceniony materiał źródłowy. Dzięki ich wykorzystywaniu do nauki języków, pozyskiwania wiedzy, relatywnie dużym nakładom i częstym wznowieniom docierały do szerszego kręgu odbiorców niż większość innych gatunków literackich znanych współcześnie i dokładnie przebadanych pod kątem terminologii nautycznej.

Pomimo tego, że powstały w różnych miejscach i czasie, a ich autorzy wywodzili się z odmiennych kręgów kulturowych i religijnych, wspólną cechą omawianych prac jest silne zakorzenienie w antycznych wzorcach. Znaczenie greckich, rzymskich i bizantyjskich nazw typów jednostek wiosłowo-żaglowych, ich części i wyposażenia autorzy słowników starali się przenieść na grunt języka polskiego. Poskutkowało to tym, że początkowo większość objaśnień nazw jednostek pływających, i tak już obcych dla ówczesnego polskojęzycznego odbiorcy, została określona trzema słowami: łódź, okręt albo czołno. Częściowo było to spowodowane tym, że słowniki musiały być dostosowane do możliwie jak najszerszego kręgu odbiorców, a jedynie dwa pełniły

31 Plinius Maior, *Historia naturalis*, 16, 76, 203.

dodatkowo funkcję encyklopedyczną. Dzięki doptywom, głównie z języka niemieckiego, polskojęzyczny zasób słownictwa końca XVI w. pozwalał już na opisanie pełnej rzeczywistości związanej z żeglugą. Przedstawiony przeze mnie materiał nie oddaje jednak całkowitego zasobu XVI-wiecznej terminologii tego typu w języku polskim. W słownikach znalazła się bowiem jedynie część branżowego nazewnictwa stosowanego przez liczne grupy zawodowe związane z żeglugą, takie jak żeglarze, flisacy, pracownicy portowi, szkutnicy, armatorzy, kupcy czy mieszkańcy miast portowych. Bez wątpienia było ono o wiele bardziej szczegółowe. Do szerszego obiegu literackiego zostało ono wprowadzone dopiero dzięki *Flisowi* Sebastiana Fabiana Klonowica³² i częściowo *Gospodarstwu* Anzelma Gostomskiego³³.

Omówiona terminologia rozwijała się nie tylko w pełnym odseparowaniu od naturalnych ośrodków kreowania użytkowego nazewnictwa, lecz także bez związku z ówczesnymi potrzebami leksykalnymi czy precyzyjnie definiowalnymi wydarzeniami w Rzeczypospolitej lub na świecie. Bazę słownictwa kolejnych polskojęzycznych słowników stanowiły wcześniejsze prace, które z kolei były ukierunkowane na przekazywanie europejskim elitom słownictwa języków klasycznych. Z biogramów przywołanych w artykule leksykografów wynika, że żaden z nich nie miał bliższego kontaktu z żeglugą (pochodzenie, podróże). Jedynie Artomius i Volckmar mieszkali dłuższy czas w miastach o bardzo silnych związkach z żeglugą (Toruń i Gdańsk), co moim zdaniem w pewnym stopniu znalazło odbicie w ich pracach. Podobnie mogło być z autorem polskiego komponentu do słownika Calepina. Jeśli więc jakieś zjawisko było stymulatorem rozwoju polskiej słownikowej terminologii nautycznej, to mógł być to ogólny wzrost zainteresowania żeglugą spławową.

Bibliografia

Źródła

- Artomius P., *Nomenclator, selectissimas rerum appellationes tribus linguis [...]*, Toruń 1591.
- Calagius A., *Synonyma latina vocum phrasium[ue] orationis [...]*, Wrocław 1579.
- Calepino A., *Dictionarium undecim linguarum [...]*, Bazylea 1574.
- Calepino A., *Dictionarium, ubi latinis dictionibus [...]*, Lyon 1586.
- Calepino A., *Dictionarium decem linguarum [...]*, Lyon 1588.
- Calepino A., *Dictionarium undecim linguarum [...]*, Bazylea 1590.
- Cervus J., *Farrago civilium actionum ad formam Juris Maydeburgensis [...]*, Kraków 1531.
- Cervus J., *Farraginis actionum iuris civilis et provincialis [...]*, Kraków 1540.
- Dictionarius seu nomenclatura quatuor linguarum [...]*, Kraków 1532, 1566.
- Gostomski A., *Gospodarstwo*, Kraków 1588.
- Henrichman J.S., *Grammaticae institutiones Jacobi Henrichmanni Sindefingenn [...]*, Kraków 1537.
- Klonowic S.F., *Flis, to jest spuszczenie statków Wisłą i inszymi rzekami do niej przypadającymi*, Kraków 1595.

32 S.F. Klonowic, *Flis, to jest spuszczenie statków Wisłą i inszymi rzekami do niej przypadającymi*, Kraków 1595.

33 A. Gostomski, *Gospodarstwo*, Kraków 1588.

- Mączyński J., *Lexicon Latino Polonicum* [...], Królewiec 1564.
- Murmellius J., *Dictionarius Ioannis Murmellii* [...], Kraków 1528.
- Mymer F., *Dictionarius trium linguarum: Latine, Teutonice et Polonice* [...], Kraków 1528, 1541.
- Pannonius J.S., *Diccionario Latine, Germanice, Polonice et Ungarice* [...], Kraków 1531.
- Szymona z Łowicza, *De herbarum virtutibus*, Kraków 1532.
- Szymona z Łowicza, *Aemilius Macer de herbarum virtutibus*, Kraków 1537.
- Szymona z Łowicza, *Wokabularz rozmaitych y potrzebnych sentencyi, polskim y niemieckim młodzieńcom na pożytek teraz zebrani*, Królewiec 1558.
- Szymona z Łowicza, *Rozmowa z Turczynem o wierze krześcijańskiej i o tajności trójcy świętej*, Kraków 1548.
- Volckmar N., *Dictionarium trilingue tripartium ad discendum linguam*, Gdańsk 1596.

Literatura przedmiotu

- Anderson R.C., *Oared Fighting Ships. From Classical Times to the Coming of Steam*, Watford 1976.
- Anderson R., Anderson R.C., *A Short History of the Sailing Ship*, Mineola 2003.
- Barycz H., *Cervus Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 235–236.
- Barycz H., *Malecki Hieronim*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław 1974, s. 296.
- Barycz H., *Mączyński Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław 1975, s. 336–339.
- Barycz H., *Mymer Franciszek*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław 1977, s. 357–358.
- Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Böhm M., *Rola flot obcych w procesie ostatecznego rozkładu sił morskich Cesarstwa Bizantyjskiego (1118–1204)*, Oświęcim 2016.
- Brocki Z., *Wyrazy okręt i statek we frazeologii niektórych pisarzy staropolskich*, „Materiały z Zakresu Historii Techniki, Gospodarki i Terminologii Morskiej” (dodatek do „Biuletynu Instytutu Morskiego”) t. 12, 1956, s. 283–294.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1998.
- Chojnacka K., *Handel na Warcie i Odrze w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 2007.
- Cygal-Krupa Z., *Szesnastowieczne edycje „Dictionarii Ioannis Murmellii variarum rerum...”*. Cz. 1: *Uwagi ogólne, ortografia, fonetyka, cechy dialektyczne*, Kraków 1979.
- D’Amato R., *Okręty republikańskiego Rzymu 509–27 przed Chr.*, tłum. M.N. Faszczka, Oświęcim 2015.
- D’Amato R., *Okręty cesarskiego Rzymu 27 przed Chr.–197 po Chr.*, tłum. M.N. Faszczka, Oświęcim 2016.
- D’Amato R., *Okręty cesarskiego Rzymu 193–565*, tłum. B. Józwiak, Oświęcim 2018.
- Domżał R., *Statki i ich załogi na dolnej Wiśle w XIII–XV wieku*, Gdańsk 2014.
- Drapella W.A., *Ster. Ze studiów nad kształtowaniem się pojęć morskich – wiek XV–XX*, Gdańsk 1955.
- Drapella W.A., *Żegluga – nawigacja – nautyka. Ze studiów nad kształtowaniem się pojęć morskich. Cz. 1: wiek XVI–XVIII*, Gdańsk 1955.

- Drapella W.A., *Dykcjonariusz łacińsko-polski Mączyńskiego*, „Biuletyn Nautologiczny” r. 1, 1958, nr 1–2, s. 18–29; nr 3, s. 18–26; nr 5, s. 18–22.
- Drapella W.A., *Polskie słowniki, encyklopedie i bibliografie nautyczne. Kilka informacji i refleksji*, Gdańsk 1972.
- Estreicher K., *Bibliografia Polska*, t. 14, Kraków 1896.
- Fields N., *Grecki okręt wojenny 500–322 przed Chr.*, tłum. B. Józwiak, Oświęcim 2017.
- Graczyk W., Marszalska J.M., *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, Kraków 2010.
- Gerlach K., *Studia nad rozwojem okrętów i terminologii na styku średniowiecza i nowożytności*, Oświęcim 2015.
- Grobelna-Mazurek P., „Słownik” z 1532 roku ze zbiorów Biblioteki Naukowej w Ołomuńcu, „Prace filologiczne” t. 73, 2019, s. 91–98, DOI 10.32798/pf.485.
- Guzowski P., *Pierwszy polski indeks ksiąg zakazanych*, „Studia Podlaskie” t. 12, 2002, s. 173–202.
- Instrukcja redakcyjna „Słownika polszczyzny XVI wieku”*, oprac. K. Wilczewska, Toruń 1976.
- Jakubczyk M., *O odnalezionym budapesztańskim fragmencie „Słownika” z 1532 roku*, „Prace filologiczne” t. 65, 2014, s. 161–172.
- Kędelska E., *Pierwsze wydanie słownika Mymera i jego stosunek do źródeł*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 18, 1979, s. 81–92.
- Kędelska E., *Łacińsko-polskie słowniki drukowane pierwszej połowy XVI wieku i ich stosunek do źródeł czeskich*, Wrocław 1986.
- Kędelska E., *Nomenklator Piotra Artomiusza z 1591 r.*, „Slavia Occidentalis” t. 48/49, 1992, s. 93–106.
- Kędelska E., *Osobliwości leksykalne w słowniku Mikołaja Volckmara z 1596 r.*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 30, 1992, s. 49–58.
- Kędelska E., *Studia nad łacińsko-polską leksykografią drugiej połowy XVI wieku*, Warszawa 1995.
- Kędelska E., *Nieznane edycje słowników: Mymera z 1530 r. i Murneliusza z 1526 r.*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 37, 2001, s. 61–79.
- Kędelska E., *Nowo odkryta edycja dykcjonarza Franciszka Mymera z pierwszej połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, „Roczniki Biblioteczne” t. 53, 2009, s. 81–102.
- Kleczkowski A., *Polski maszt i polski okręt*, „Język Polski” t. 2, 1914, s. 129–136.
- Konstam A., *Renesansowe galery wojenne 1470–1590*, tłum. P. Litwinienko, Oświęcim 2016.
- Konstam A., *Okręt bizantyjski vs. okręt arabski od VII do XI wieku*, tłum. B. Józwiak, Oświęcim 2017.
- Kowalska H., Ulewicz T., *Spiczyński Hieronim*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 41, red. H. Markiewicz, Warszawa – Kraków 2002, s. 89–91.
- Kuliński B.A., *Okręty wojenne XVI wieku*, [w:] idem, *Okręt Jego Królewskiej Mości Zygmunta II Augusta*, Warszawa 2012, s. 11–101.
- Kuraszkiewicz W., *Polski język literacki: studia nad historią i kulturą*, Warszawa 1986.
- Lane F.C., *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance*, Baltimore 1934.
- Lane F.C., *Le navi di Venezia fra i secoli XIII e XVI*, Torino 1983.

- Litwin J., *Polskie szkutnictwo ludowe XX wieku*, Gdańsk 1995.
- Litwin J., *Gdańsk – średniowieczne centrum okrętownictwa i handlu morskiego nad Bałtykiem*, [w:] *Miedziowiec. Wrak średniowiecznego statku i jego ładunek*, red. W. Ossowski, Gdańsk 2014, s. 15–55.
- Łopaciński H., *Najdawniejsze słowniki polskie drukowane*, „Prace Filologiczne” t. 5, 1899, z. 2, s. 393–454, 586–605.
- Łoposzko T., *Starożytne bitwy morskie*, Gdańsk 1992.
- Łuczyński E., *Staropolskie słownictwo związane z żeglugą XV i XVI wiek*, Gdańsk 1986.
- Malmor I., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2010.
- Ogrodziński W., *Calagius Andrzej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 189–190.
- Ossowski W., *Przemiany w szkutnictwie rzeczonym w Polsce. Studium archeologiczne*, Gdańsk 2010.
- Reszka A.W., *Wiślane statki i techniki nawigacyjne od XVI do XX wieku*, Gdańsk 2012.
- Sipayłówna M., *Artomius Piotr*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 168–169.
- Skoczyła-Stawska H., *Hieronim z Wielunia i jego wkład do kultury polskiej doby Odrodzenia*, [w:] *Siedem wieków Wielunia. Studia i materiały*, red. R. Rosin, Warszawa 1978, s. 49–60.
- Słownik Jana Cervusa z Tucholi*, wyd. M. Karplukówna, Wrocław 1973.
- The Evolution of the Sailing Ship 1250–1580. Keynote Studies from the Mariner’s Mirror*, red. B. Greenhill, London 1995.
- Walczak B., *Słownik Mureliusza na tle leksykografii polskiej XVI wieku*, „Rocznik Wieluński” t. 1, 2001, s. 7–16.
- Wood A.K., *Okręty starożytnego świata 3000–500 p.n.e.*, tłum. B. Józwiak, Oświęcim 2019.
- Wyrazy polskie w słowniku polsko-łacińskim Jana Mączyńskiego. Cz. 1: A–O. Cz. 2: P–Z*, oprac. W. Kuraszkiewicz, Wrocław 1962–1963 (*Biblioteka Pisarzy Polskich*, Seria B, nr 12).
- Zeszyty szkutnicze*, t. 1, red. J. Kałuża, Kraków 2020.
- Żmigrodzki P., *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2009.

Bohdan A. Kuliński, historyk, nautolog, dyplomowany archiwista. Badacz historii budownictwa okrętowego i żeglugi we wczesnym okresie nowożytnym. Szczególnie interesuje się budową i ewolucją konstrukcji okrętów wiosłowo-żaglowych, żeglugą na środkowej Wiśle oraz kształtowaniem się polskojęzycznej terminologii związanej z żeglugą.

e-mail: bohdan.kulinski@gmail.com

Data zgłoszenia artykułu: 10 marca 2021

Data przyjęcia do druku: 14 lipca 2021